

kapitel. Istället får jag ett sex sidor kort sammanfattande avslutningskapitel med den i sammanhanget fyndiga titeln ”Utloggning”. Återigen – stilistiskt snyggt, men vetenskapligt en aning grunt.

Med detta sagt har jag också haft stor behållning av att läsa denna bok. Den generösa genomgången av ett så stort material, och de både diakrona och synkrona tendenser som pekas ut där, utgör inte minst ett mycket värdefullt grundforskningsarbete. Förhoppningsvis kan denna avhandling därigenom lägga grunden till, och inspirera, just den form av mer litteraturvetenskapligt och kvalitativt inriktade analyser av enskilda verk jag efterlyst ovan.

Johan Alfredsson

**Louise Almqvist, *Störande litteraturundervisning. Litteratur, demokrati och värdegrundsarbete*,
Malmö: Ellerströms förlag, 2024, 367 s. (diss. Umeå)**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v54i3-4.51469>

Louise Almqvists avhandling *Störande litteraturundervisning. Litteratur, demokrati och värdegrundsarbete* har, precis som titeln signalerar, ett konfrontativt anslag som utmanar konventioner och tar ett nytt grepp om litteraturens möjligheter i skolans värdegrundsarbete.

Avhandlingen består av fem kapitel: en inledning, tre analyskapitel och en avslutning och framstår som både välskriven och angelägen. Redan i de första meningarna slår Almqvist fast att sexualitet och relationer numera är tydligt framskrivna i grundskolans läroplan *Lgr22* och att sexualitet, samtycke och relationer har tillkommit som ett ”kunskapsområde”, vilket bland annat innebär att ”maktstrukturer kopplade till kön” kritiskt ska granskas och att eleverna ska ges möjlighet att utveckla ett ”kritiskt förhållningssätt” till hur relationer och sexualitet framställs i olika medier och sammanhang (s. 9). Almqvist vill därför utforska ”skönlitteraturens potential för att bedriva demokratisk undervisning” (s. 11) och lyfta normkritiska perspektiv och skapa en riskfylld litteraturredaktisk undervisning. Avhandlingens syfte är att ”utveckla ett förhållningssätt till litteratur-

undervisning och värdegrundsarbete, genom att analysera läsningar av skönlitterära verk” (s. 11). Almqvist skriver:

Detta förhållningsätt ska vara tillämbart på alla nivåer i den svenska skolan, och utgå ifrån Gert Biestas syn på demokratisk undervisning. Med förhållningsätt menar jag vad som i universitetspedagogiska sammanhang brukar beskrivas som en ”pedagogisk grundsyn”, och vad John Dewey kallar för ett ”pedagogiskt credo” – ett sammansatt förhållningssätt till undervisning som förenar olika teoretiska perspektiv och didaktiska val. (s. 11)

Avhandlingen är således tes- och teoridrivna, främst inspirerad av Gert Biestas tankar om demokratisk bildning, subjektifiering och deliberativa samtal, men även queerteoretiska perspektiv liksom Rita Felskis teorier om litterärt engagemang är centrala utgångspunkter.

I bakgrundskapitlet redogör Almqvist för olika strömningar inom litteraturdidaktisk forskning, internationell och nationell. Bland annat tar hon upp Martha C. Nussbaums tankar om litteraturen som empatiskapande, men även resonemang om skönlitteraturens värde i termer av kritik och konflikt, där elever ska lära sig att läsa texter kritiskt, diskuteras. Hon tar också upp den Pedagogiska gruppens erfarenhetspedagogik där elevers erfarenheter knyts till verkliga samhällsproblem och maktstrukturer. Hon redogör också översiktligt för synen på skönlitteraturens roll i svenskämnet under senare år och tar bland annat stöd av Gunilla Molloy som vill se svenskämnet som ett demokratiämne där det ges utrymme för ”svåra frågor i anslutning till litteraturläsning – under demokratiska former” (s. 33). Tidigare forskning om litteratursamtal i en svensk skolkontext uteblir dock, vilket framstår som paradoxalt. Istället lutar sig Almqvist mot Aidan Chambers och hans grund- och specialfrågor och menar att hans resonemang är en ”hjälpfull ingång till att föra diskussioner om litteratur” (s. 33). Detta framstår som lite märkligt i sammanhanget då Chambers varken är forskare eller teoretiker.

Almqvist diskuterar också litteraturdidaktiska frågor om vad skolelever ska läsa och huruvida den svenska skolan ska ha en litteraturkanon, och här ansluter hon sig till Valeria Sardi som formulerat ett alternativt förhållningsätt till kanon som är inspirerat av queer-

pedagogik. I stället för att återupprepa etablerade sätt att läsa kanoniserade texter bör undervisningen ”ge plats åt alternativa läsningar som på olika sätt stör och utmanar hegemonin genom att lyfta fram det dolda, tystade, obekväma och översedda i verken” (s. 37f). Här handlar det om att bana väg för ”affekt, nyfikenhet och erotism i läsningen”, att frångå institutionaliserade sätt att läsa och undervisa om litteratur (s. 38).

Ett begrepp som Almqvist tar upp i sammanhanget är bildning. Här anknyter hon bland annat till Gustav Borsgård som noterat att det inom akademien under 2000-talet har gjorts många försök att uppvärdera bildningsbegreppet genom att anpassa det till samtidens förutsättningar och se det som ett alternativ till en mätbarhets- och bedömningsfokuserad syn på utbildning. Almqvist menar dock att det finns ett grundläggande problem med att använda Biestas texter som argument för ett ökat fokus på bildning. Biesta själv beskriver nämligen hur bildningstraditionen resulterat i en föreställning om att undervisning ska skapa ”rationella och autonoma individer” (s. 39) och han kritiserar den klassiska humanismens föreställningar. Almqvist tar därmed stöd i Biestas resonemang om socialisering och subjektivering, där ett ökat fokus på subjektivering kan ses som ”en demokratisk process som är radikalt öppen för framtiden” (s. 39). Hon lyfter också fram Biestas förhållningsätt till konstens och litteraturens potentialer i undervisningen och liksom Biesta menar hon att konst fungerar ”avbrytande” och ”erbjuder motstånd” (s. 47).

Biestas förhållningsätt har alltså enligt Almqvist stor potential att verka störande och ifrågasättande, men måste förstärkas och aktiveras med hjälp av queorteorier som kan ”störa, utmana och överskrida normer” (s. 47). Till följd härav lyfter hon queerteoretiska perspektiv från Judith Butler och Eve Kosofsky Sedgwick, som kan bistå i analyser om kropp och sexualitet. Även Rita Felskis teorier om textuellt engagemang är av betydelse då de ”fungerar som ett viktigt didaktiskt komplement till queera sätt att läsa” (s. 57).

I sin avhandling har Almqvist valt att göra analyser av sex skönlitterära verk för att visa på hur ”störande läsningar” kan gå till: läsningar där tidigare analyser ifrågasätts och konfronteras genom att införa avbrytande och queera perspektiv. Samtliga böcker presenteras utförligt i avhandlingen och läsaren får en summering av innehållet

liksom en genomgång av receptionen av de valda texterna innan Almqvist gör sin egen läsning. Receptionsmaterialet utgörs av tidigare forskning men även recensioner och studentuppsatser förekommer. Hur urvalet av texter, både skönlitteratur och reception, är utformat framstår dock som något oklart. De valda skönlitterära texterna anknyter tydligt till teman som rör kärnfamiljen, kropp och sexualitet, men materialet kunde med fördel ha motiverats tydligare för att inte riskera att framstå som godtyckligt.

Det första kapitlet "Mamma, pappa, barn" behandlar familjebildning i böckerna *Pappan och havet* (1965) av Tove Jansson och *Mamman och havet* (2012) av Sara Stridsberg och Anna-Clara Tidholm. Det andra kapitlet "Stor lek" behandlar kroppslig storlek utifrån böckerna *Darling River* (2010) av Sara Stridsberg och *Else-Marie och småpapporna* (1990) av Pija Lindenbaum. Det tredje och avslutande analyskapitlet "Könsmonster" behandlar monstrositet i relation till kön och sexualitet utifrån böckerna *Populärmusik från Vittula* (2000) av Mikael Niemi och *Kivi & Monsterhund* (2012) av Jesper Lundqvist och Bettina Johansson.

Almqvist läser böckerna två och två och varje läsning avslutas med en didaktisk reflektion där hon använder sig av Felskis teorier men också Chambers frågor och varje tema avslutas även med en jämförande reflektion där hon ställer de valda texterna parvis mot varandra.

I det första kapitlet "Mamma, pappa, barn", om kärnfamiljen, visar Almqvist hur Janssons muminbok tenderar att framstå som konservativ i tidigare läsningar vad gäller kön och sexualitet, medan Stridsbergs bok förstås som progressiv och normkritisk främst på grund av de två mammornas relation. I Almqvists läsningar visar sig emellertid den första boken vara både queerare och mer störande för den samtida läsaren än den senare då mumintrollen kan betraktas som kroppsligt lika, "unisexuella", vilket möjliggör tolkning av kön och ålder i boken som något "performativt, provisoriskt och utbytbar" (s. 105), där benämningarna mamma och pappa kan förstås som en iscensättning av olika positioner, ifrågasättanden som kan vara betydelsefulla att ta upp i skolans värdegrundsarbete. I en jämförande reflektion visar Almqvist på den "störande potentialen" i texterna:

Att läsa en bok om ett samkönat föräldraskap innebär inte automatiskt att undervisningen blir normkritisk och störande. Att sammanföra dessa två böcker kan dock öppna för diskussioner om kön och sexualitet, kroppar och ålder och hur hetero- och aetionormativa uppfattningar om barn och vuxna respektive män och kvinnor formar läsarnas reaktioner. Genom att behandla dem tillsammans kan man synliggöra och problematisera mönster och maktstrukturer för relationer, kön och sexualitet, och hur de konstant är under förändring. Den störande potentialen måste emellertid aktiveras i relation till normativa uppfattningar och etablerade tolkningar. (s. 122)

I kapitlet "Stor lek" fokuserar Almqvist ännu mer på kroppar i sina läsningar av *Darling River* och *Else-Marie och småpapporna*, texter där ovanligt många stora och små kroppar förekommer, något som kan få betydelse "både som insats och spelplan i olika maktsystem" (s. 123). Almqvist visar här hur frodiga kvinnor är ett återkommande motiv hos Pija Lindenbaum, och i boken om småpapporna framstår karaktärernas kroppar som mycket utmanande, särskilt när de sätts i ett badkar tillsammans med mamman. Utifrån "en störande läsning" kan pappornas "litenhet" förknippas med barn och barnslighet, "pedofila drag" och en "brist på makt" (s. 140f). Resonemanget känns spännande och nyskapande men de specialfrågor som Almqvist lyfter tenderar att bli något instrumentella: "hur blev Else-Marie till? Varför har mamman sju partners? Och hur står det egentligen till med Else-Maries oidipala utveckling?" (s. 143)

När det gäller *Darling river* fokuserar Almqvist på bokens intertextuella relationer till Vladimir Nabokovs bok *Lolita*. Här framhålls, utifrån Felskis begrepp, chocken som den mest frekventa reaktionen på texten, som kontrasteras mot, eller orsakas av, det förtrollande språket. Stridsbergs bok har tidigare uppfattats som mycket mörk där karaktären Lo framstår å ena sidan som ett sjukligt offer under en manlig blick, å andra sidan som ett motståndskraftigt subjekt. Utifrån en störande läsning, som syftar till konfrontation, är emellertid utmaningen inte att försöka förstå, assimilera eller uppvärdera kvinnors historier utan snarare att acceptera dem som "obegripliga" (s. 175), menar Almqvist. I den påföljande jämförande reflektionen påtalas återigen möjligheterna att i klassrummet diskutera sådant som rör

makt, kön, kropp, ålder och kroppsstorlek, iscensättningar som går på tvärs mot heteronormativa föreställningar, där även svåra ämnen som övergrepp, incest och pedofili tangeras. Almqvist skriver: "Genom att arbeta med dessa böcker tillsammans kan man, förutom den störande potential jag redan tagit upp, få syn på vad kroppsstorlek och fett betyder för de manliga respektive kvinnliga karaktärerna." (s. 177)

I kapitlet "Könsmonster", slutligen, analyserar Almqvist föreställningar om "vad som är normalt respektive avvikande" (s. 179). Almqvist ifrågasätter här tidigare läsningar och visar hur formen på monster ständigt förändras, och den återkommande tendensen att försöka kategorisera, definiera och förstå avvikelser. I analysen av *Kivi & Monsterhund* är klass och etnicitet avgörande för skillnaden mellan könsneutralitet och könsöverskridande och Almqvist pekar på hur texten upprätthåller vissa normer samtidigt som den utmanar andra, vilket gör boken "högst användbar" (s. 205).

Även Niemis bok *Populärmusik från Vittula* är användbar i ett värdegrundsarbete och romanen sägs inrymma en spänning mellan förtrollning och chock där platsen i romanen, Tornedalen, framstår som "främmande, annorlunda och monstruös" (s. 234). När dessa två böcker till sist sammanförs i en jämförande reflektion diskuterar Almqvist hur de utforskar och förskjuter gränser mellan man och kvinna, norm och anomali samt djur, människa och monster, vilket gör dem lämpliga för värdegrundsarbete.

Almqvists störande "läsningar" är gäckande och de väcker engagemang och intresse, men tyvärr förblir det oklart hur dessa läsningar sedan blir litteraturundervisning. Här finns en glidning mellan begreppen "läsningar" och "undervisning". I det avslutande kapitlet sammanfattar Almqvist sitt förhållningssätt som nu blivit "störande undervisning" i sju punkter:

1. Välj två böcker (eller fler) som berör liknande teman.
2. Gör din egen läsning av verken.
3. Låt eleverna läsa texterna och samla sina reaktioner.
4. Använd elevernas reaktioner som underlag för hur diskussionen bör vara strukturerad.
5. Led klassrumsdiskussionen. Stör elevernas interpretationer genom att kontrastera dem mot varandra, samt genom att bidra med egna

specifika frågor som kan belysa aspekter av texten som eleverna har förbisett.

6. Ställ de två verken och diskussionerna kring dem mot varandra.
7. Upprepa detta tillvägagångssätt vid flera tillfällen. Betona att alla åsikter är viktiga och kommer att utmanas och att diskussionen har en demokratisk funktion i sig. (s. 250)

Denna undervisningsform är dock helt oprövad och frågan är hur den skulle fungera i praktiken. Fungerar detta förhållningssätt för alla åldrar? Och ska hur ska elevernas ”interpretationer” kontrasteras mot varandra? Här hade en prövad design i klassrummet stärkt Almqvists teser och förhållningssätt.

Det största kunskapsbidraget blir istället Almqvists problematisering och vidareutveckling av teoretiska perspektiv för utbildningsfilosofi när det gäller frågor om demokrati, politik och etik. Almqvist fokuserar nämligen avslutningsvis på hur de olika teorierna som hon valt samverkar, var de skiljer sig åt och hur de skulle kunna utvecklas vidare, och hon argumenterar, med inspiration främst från Butler, för en utbildning som fokuserar på att utforska och överskrida gränserna för subjektet snarare än avbrott och subjektifiering: ”Diskursen om det fria subjektet är svår att förändra, men att hävda infantila, stumma, misslyckade och perversa sätt att vara i världen kan vara ett sätt att vidga diskursen och göra den mindre tvingande.” (s. 246)

I det avslutande kapitlet gör alltså Almqvist en tvärvändning och ifrågasätter Biestas teorier om subjektifiering och pläderar istället för en ”*de-subjektifierande* undervisning” som syftar till att elevernas ”självförståelse utmanas” (s. 248). Detta är ett modigt grepp men också mycket välkommet. Almqvist visar tydligt på värdegrundsarbetets betydelse inom svenskämnet och att detta arbete ständigt måste utövas, utmanas och omprövas, snarare än att erbjuda en uppsättning färdiga värderingar som ska formera eleverna. Litteraturens stora förtjänst blir således dess ambivalens, mångfalden av möjliga tolkningar, möjligheter att utmana, distrahera och störa – en litteratursyn som känns trygg och stabil.

Caroline Graeske